# Kent Hafızasında Bir Kayıt ve Kayıp Belgesi: Osman Nuri Ergin'in İstanbul Şehri Rehberi

***Cemal SALMAN****

***Öz:*** *Geleneksel kültürel coğrafya ve klasik toponomide yer/mekân ve sokak adları, işlevsel-pratik işaretler olarak ele alınmıştır. Burada yer, sorunsuz bir coğrafi kavram olarak görülürken yer adları coğrafi, doğal, yerel-bölgesel, kültürel izleri yansıtan pasif ya da nötr işaretler olarak kabul edilmiştir. Adlandırma, asıl olarak yön belirtme, bir yerin coğrafi özelliğini gösterme, mekânı haritalandırma gibi işlevlere dayandırılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren uluslaşma-ulus kimlik inşası, köklü rejim değişiklikleri, bağımsızlığın kazanılması, hegemonya tesisi gibi dayanaklarla anma amaçlı sembolik-politik adlandırma yaygınlaşır. Sonraki iki yüz yılda iktidarlar, hegemonik yapılarını somutlaştırmak üzere, bir yandan istenmeyen geçmişi unutturma bir yandan seçilen tarihi figür ya da olayları hatırlatma aracı olarak yer ve sokak adlarını da kültürel politikanın bir aracı haline getirecektir. Bu, özellikle kent meydanlarında, sokak-cadde adlarında ve diğer kent içi yollarda, kentsel mekânlarda göze çarpar. Öncesinde sıradan coğrafi yönlendirme işlevi gören yerel-geleneksel sokak adları yerine tarihi olaylar ve şahsiyetleri, seçilmiş sembolik figürleri öne çıkaran, anma amaçlı-politik adlandırma, Azaryahu'nun tespitiyle modern zamanlara özgüdür. Adlandırmanın bu anma-unutturma dinamiği, eleştirel toponimi ve eleştirel coğrafyada "yerin kültürel üretiminin ve adlandırma pratiğinin politik analizi" çerçevesinde tartışılmıştır. Modern Türkiye tarihinde sokak adlandırmasının seyri de ilk yerel yönetim deneyimlerinden itibaren pratik işlevden politikleşmeye doğrudur. Bu çalışma, Türkiye'de adlandırmanın kültürel politiğini, erken Cumhuriyet döneminde yer-sokak adlarına yönelik ilk kapsamlı düzenleme ve müdahalelerin ürünü olan Osman Nuri Ergin'in İstanbul Şehri Rehberi üzerinden ele alıyor. Dönemin önde gelen belediye bürokratlarından Ergin yönetiminde yürütülen çalışmalar neticesi sadece İstanbul'da 10 bin civarında sokağın 6 bin küsuru yeniden adlandırılmıştır. Tekrar, gülünç ve müstehcen adları değiştirmenin yanı sıra bu kapsamlı müdahale temelde 'millileştirme' amacına dayanmıştır. Bütün bu çalışmaların toplandığı İstanbul Şehri Rehberi, İstanbul'da bir yanıyla kent mekânı ve hafızasına dönük kapsamlı bir kayıt, öte yandan mekânsal ve toplumsal hafızada bir tahribat ve kayıp belgesi niteliğindedir.*

***Anahtar Kelimeler:*** *Kent Hafızası, Sokak Adları, Millileştirme, Osman Nuri, Şehir Rehberi*

---

* Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cemal.salman@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3568-4986.

Makale Geliş Tarihi: 11.09.2022

Makale Kabul Tarihi: 29.09.2022

***A Document of Recording and Effacing the Urban Memory: Osman Nuri Ergin's Istanbul City Guide***

***Abstract:*** *Place and street names were seen as practical-functional signifiers in traditional cultural geography and classical toponymy. Here, place is seen as an 'unproblematic geographical concept', while place names are accepted as passive or mere signifiers reflecting geographical, natural, local-regional, and cultural traces. Naming is mainly based on functions such as indicating the direction, showing the geographical feature of a place, or mapping the space. Since the late 18th century, symbolic-political place naming has become widespread, with grounds such as nation-building, radical regime changes, to gain independence and hegemony establishment. In the next two centuries, governments will make place and street names a tool of cultural policy, as a means of decommemoration of the past or commemoration of preferred historical figures or events in order to concretize their power and authority. This has been especially noticeable in city squares, street names, other inner city roads and urban spaces. Commemorative-political naming, which reflects historical events and heroes and selected symbolic figures, instead of local-traditional street names that used to serve only as a geographical orientation before, is unique to modern times with the determination of Azaryahu. This commemoration-decommemoration dynamic of naming has been discussed within the framework of political analysis of naming practises and cultural production of place in critical toponymy and in critical geography. The course of street naming in the history of modern Turkey has also been from practical function to politicization since the first local government experience. This study focuses the cultural politics of naming in Turkey through Osman Nuri Ergin's Istanbul City Guide (1934), the product of the first comprehensive arrangements and interventions for place and street names in the early Republican period. As a result of the works carried out under the leadership of Ergin, one of the leading municipal bureaucrats of the period, only in Istanbul, more than 6 thousand of the 10 thousand streets were renamed. In addition to repetitive, ridiculous and obscene names, this comprehensive intervention was mainly based on the aim of 'nation-building'. The Istanbul City Guide, in which all these studies are collected, is a comprehensive record of the urban space and memory in Istanbul, on the one hand, and a document of destruction and loss in spatial and social memory, on the other.*

***Keywords:*** *Urban Memory, Street-Naming, Nation-Building, Osman Nuri, City Guide*

# Giriş

Herhangi bir mekân ya da yer ile ona verilen adın pratik işlevinden politik karşılığına uzanan anlamı; *toponimiden*[1] tarihe, coğrafyadan kentleşmeye, hafıza çalışmalarından siyaset bilimine pek çok disiplinin ilgi alanına girer. Bu yönüyle

[1] Yunanca *onoma* (ad) kelimesinden türemiş onomastik, Türkçe'de ad bilimine karşılık gelir. Kişilerin, yerlerin vb. adı ile ilgili incelemeleri içeren dilbilimi koludur. *Toponimi* ise onomastiğin yer adları ile ilgilenen spesifik dalıdır. Gene Yunanca *topos* (yer, mekân) ve *onoma* (ad) kelimelerinden türemiştir. Yer adlarının geçmişini, etimolojisini, anlamlarını ve çeşitli kullanım biçimlerini inceler. Metin içinde geçecek olan *hodonimi* de daha spesifik olarak kent *toponimisi* ile uğraşır ve kent içinde yol, sokak, cadde ve diğer ulaşım güzergâhlarının adını konu edinen alt disiplindir (Aliağaoğlu ve Uzun, 2011; Yılmaz, 2021).

de disiplinler arası düşünme ve çalışmaya fazlaca müsaittir. Bunu burada *toponiminin* daha spesifik bir dalı olarak *hodonimi* çerçevesinde düşündüğümüzde, sokak ve cadde adları üzerinden de pekala ifade edebiliriz. Fransız sosyolog ve yazar Georges Perec, mekânın –yataktan uzaya genişleyen- türlü biçim ve hallerini ele aldığı Mekân Feşmekân eserinde sokağı ve sokaklara verilen adları oldukça sade ve somut bir noktadan resmetmeye başlar: "*Sokak, genellikle iki uzun kenarı boyunca evler tarafından sınırlandırılmış bir mekândır; sokak, evleri birbirinden ayıran, ayrıca boylu boyunca ilerlemek ya da karşıdan karşıya geçmek suretiyle bir evden bir başka eve gitmemize olanak sağlayan şeydir*." (Perec, 2017: 75). Her ülke ve kentin her sokağı için bu kolaylıktan bahsetmek zor; fakat yine de sokağın anlamı ve işlevi için bir ortak zemin bulunabilir. Perec için sokağın temel işlevi, evlerin yerini tespit etmemize yardımcı olmaktır. Evlere birer numara, sokaklara da bir ad ya da numara verilmesi, bu tespit için başvurulan sistemlerdendir (Perec, 2017: 75).

Sokağın ve sokak adlarının işlevine dair bu sade tanım, klasik toponimi ve geleneksel kültürel coğrafyanın hâkim eğilimi olmuştur. Bu eğilimde *yer*, uzun yıllar boyunca 'sorunsuz bir coğrafi kavram' olarak kabul edilmiştir. Yer adları; doğal varlıklar, coğrafi özellikler, yerel-bölgesel-ulusal kültür ögeleri ve geçmiş yerleşimlerin izleri gibi "pasif işaretlere" dayanmıştır (Rose-Redwood vd., 2010; Azaryahu, 2011: 32; Alderman ve Inwood, 2013: 211-212). Fakat yeni kuşak çalışmalar, başta eleştirel toponimi ve eleştirel beşeri coğrafya, yer-sokak adlarını işlevsel araçlar olmaktan çok 'yerin kültürel üretiminin politik bir analizi' çerçevesinde ele alır. Eleştirel yaklaşımda yer adları, 'masum mekânsal referanslar' ya da pasif işaretler olarak görülmez. Daha çok, adlandırma sürecinin kendisine, amaçlarına, bu süreci kimlerin kontrol ettiği ya da edemediğine, kısaca adlandırmanın dayandığı güç ilişkilerine ve adlandırma ile yer ve insanların kimliği arasındaki ilişkilere bakılır (Withers, 2000; Azaryahu, 2011: 32; Alderman ve Inwood, 2013: 212; Kearns ve Berg, 2002). Adların kendisi de adlandırma süreci de kültürel politikanın bir aracı yahut yansımasıdır. Bu, özellikle anma amaçlı yer-sokak adları söz konusu olduğunda daha belirgin biçimde öne çıkar. Azaryahu'ya göre anma amaçlı ya da tarihi sokak adları, modernitenin *hafıza mekânları* ve modern kültür politikalarının önemli birer parçasıdır. Daha önce sıradan ve pratik birer işlev üstlenen sokak adları, modern zamanlarda tarihi şahsiyetler ve olaylar, sembolik ve seçilmiş değerler, tarihle coğrafyayı birleştiren mekânsal referanslar ile "hegemonik iktidar ve otorite yapılarını somutlaştıran" versiyonlara evrilmiştir (Azaryahu, 1996: 311-312; Alderman, 2002: 101).

Sokak adlarının pratik işlevden politik işarete uzanan seyrini, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye tarihi içinde de okumak mümkün. Osmanlı döneminde ilk fiili beledi hizmetlerin yürütüldüğü İstanbul Beyoğlu-Galata bölgesi (Altıncı Daire-i Belediye), 1859'da çıkarılan Zokaklara (Sokaklara) Dair Nizamname ile sokak ve caddelerin genel temizlik ve düzeninin hükme bağlandığı, yanı sıra Avrupa şehirleri örnek alınarak sokaklara birer ad verilip sokak levhalarının da

asıldığı ilk yerdir (Alada, 2008: 22-23; Seyitdanlıoğlu, 1996; Ölçer, 2014: 15). Bu ilk uygulamada daha çok yön ve civar belirtecek biçimde işlevsel yanı öne çıkan sokak-cadde adlandırması, zamanla daha çok ulus kimlik inşası ya da *ulusallaştırma* (Azaryahu, 1996: 314; Yeoh, 1996) pratikleri üzerinden politik amaçlarla kullanılacaktır. 20. yüzyıl başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti politikalarından başlayarak, erken Cumhuriyet döneminde yürütülen çalışmalar, 1950'lerde Demokrat Parti dönemi değişiklikleri ve 1980'lerde askeri darbe sonrası uygulamalar, yer ve yerleşim adlarına dönük kapsamlı politik müdahale örnekleridir (Öktem, 2008).

Bu çalışmanın odağında yer alan İstanbul Şehri Rehberi (1934)[2], Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osman Nuri Ergin[3] öncülüğünde girişilen, İstanbul'da cadde, sokak ve yer adlarının değiştirilmesine yönelik geniş çaplı çalışmaların ürünüdür. Ergin, 1927 Nüfus Sayımı ve arkasından *1003 numaralı Binaların Numaralandırılması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun* kapsamında İstanbul'da sokaklara ad verilmesi ya da sokak adlarının değiştirilmesi, kapı-bina numaralarının düzenlenmesi ve sokak levhalarının hazırlanması işlerinde baş sorumlu, Nümerotaj Müdürü olarak görevlendirilmiştir. Sokak adlarının tekrardan, gülünç ve müstehcen olanlardan arındırılması ve temelde 'millileştirilmesine' dayalı bu çalışma neticesi, 10 bin kadar olduğu tahmin edilen sokak adlarından 6 bin 215'i, yani yüzde altmıştan fazlası yeniden adlandırılmıştır (Ergin, 1934: 236-240; Ölçer, 2014: 15-16). Rehber, kentin detaylı bir panoramasını, yeni cadde ve sokak adlarının yanı sıra il geneli ve nahiyeleri gösteren 35 harita da içerir. Kapsamı bakımından Türkiye tarihinde bir ilk olma özelliğini taşıyan Rehber'i burada iki yönüyle ele alacağım: İlk olarak, İstanbul Şehri Rehberi ve Rehber'e öncülük eden yukarıdaki çalışmalar, İstanbul kent mekânı ve hafızası bakımından oldukça geniş kapsamlı bir kaydetme pratiğine karşılık gelir. Öte yandan sokak adlandırmasında izlenen yol, bilhassa 'millileştirme' adına girişilen ad değiştirme pratiği, mekân hafızasında kaydedilenden daha geniş kapsamlı bir

[2] Metinde 1934 referansıyla anılacak eser, İBB Kültür A.Ş.'nin 2003 yılında yayımladığı tıpkıbasımdır.

[3] Osman Nuri Ergin (1883-1961, son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet'in kültür tarihçiliğinden arşivciliğe, belediyecilikten eğitimciliğe çok yönlü ve üretken bürokratlarındandır. İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)'nde memurluktan başlayarak mektupçuluğa (bugünkü Yazı İşleri Müdürlüğü) pek çok kademede görev almış; aynı zamanda Edebiyat Fakültesi'ni bitirerek çeşitli okullarda öğretmenlik yapmış; belediyecilik, eğitim ve biyografi başta olmak üzere farklı alanlarda eserler vermiş; binlerce ciltlik bir arşiv toplamış; İstanbul Atatürk Kitaplığı ve İstanbul Şehremaneti Mecmuası'nın kuruluşuna öncülük etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni alfabe öğretimi ve özellikle İstanbul'da cadde ve sokak adlarının verilmesi-değiştirilmesiyle ilgili çalışmalarda önemli rol üstlenmiştir (Ünver, 1962: 166-168; Yılmaz, 2013: 146-148; İşli, t.y.: 1-4).

tahribat ve kayba da yol açmıştır. Bu yönüyle Rehber, toplumsal hafızanın sokak adları üzerinden politik yeniden üretimine bir örnek niteliğindedir.

## Sokak Adlandırmasının Pratik ve Sembolik İşlevi

Geleneksel kültürel coğrafyada mekân/yer adları toponimik çerçevede, asıl olarak mekânı sınıflandırma, haritalandırma, yerin özelliğini ya da yönleri belirtme işleviyle öne çıkar. Bu düzeyde yer adları; insan göçlerinin yönünü ve zamanlamasını, geçmiş yerleşimleri, alanların coğrafi özelliklerini ya da bitki örtüsünü, yerli, bölgesel ya da ulusal kimliklerin sınırlarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır *(Alderman ve Inwood, 2013: 211-212).* Adlandırmanın bu derece nötr görünümü, Withers'ın (2000: 533) dikkat çektiği üzere, bir yere ad verme fiilinin arkasındaki amaçtan çok adın kendisiyle yani sonuçla ilgilenme riski taşır. Bu da özellikle ad verme ile iktidar ilişkileri, özellikle de otoriter ad verme biçimlerine ilişkin toplumsal süreçleri görmezden gelme ya da hafife alma anlamına gelecektir. Alderman ve Inwood (2013: 212), Withers'a atıfla, yakın geçmişte eleştirel beşeri coğrafyanın adlandırma konusunda *toplumsal süreçlere* daha çok ağırlık verdiğini belirtirler. Yakın dönem toponimik çalışmalar, *adlandırmanın kültürel politikasını* irdelemektedir. Burada yer adları, masum mekânsal referanslar ya da işaretler olmaktan öte toplumsal güç ilişkilerinin ve yer adının belirlediği kimlik mücadelelerinin sembolleri olarak alınır. Adlandırma sürecini kimin kontrol ettiği ya da edemediği, ifade bulan ya da sessizleştirilen kültürel-politik görüş, tercih edilen ya da üstü örtülen temsil gibi göstergeler, mevzubahis kültürel politikanın ögeleri olarak tartışılır (Alderman ve Inwood, 2013: 212).

Yer adları konusunda pasif işaretten politik bağlama doğru yaşanan bu paradigma dönüşümünü, Azaryahu (1996) sokak adları özelinde ele alır. Ona göre, örneğin New York kentinde olduğu gibi alfanümerik sokak adları, sokak adının farklı sokakları birbirinden ayırt etmek, kent kullanıcılarına mekânsal yönelim sağlamak, kent içi akışın idari düzenini sağlamak gibi pratik işlevlerini yerine getirir. Sokak adının anma amaçlı kullanımı ise sembolik işleve denk gelir ki bu da aslında pratik işlevin bir parçasıdır ama onunla sınırlı değildir. Tarihsel-politik referanslara dayalı, anma amaçlı sokak adları modern zamanlara özgüdür. Toplumun sembolik altyapısını biçimlendirmeyi görev edinenlerin bakışında anma amaçlı sokak adları, gündelik-sıradan mekân ya da yerlere tarihin seçilmiş bir versiyonunu nakşederler. Bu yönüyle hegemonik iktidar ve otorite yapılarını somutlaştıran ayırt edici birer *hafıza mekâna* dönüşürler (Azaryahu, 1996: 312).

Azaryahu'nun ortaya koyduğu bu çerçeve, bir yanıyla, mekân üzerindeki güç-iktidar ilişkilerinin inşa ve mücadelesini tartışan literatüre uzanır: Toplumsal mekân tarafsız bir geometri, bir tabula rasa değildir; toplumun mekân pratiği içinde üretilen ve kendisi de ilişkiler üreten bir toplumsal üründür. Haliyle her zaman politik, stratejik ve ideolojiktir (Lefebvre, 2014: 56-67; Lefebvre, 2006: 170-171). Yukarıdaki çerçeve, öte yandan, toplumsal hafıza ile mekân ve

kaydetme (örneğin adlandırma) pratikleri arasındaki bağa vurgu yapan literatüre uzanır: Geçmişi ulaşılabilir kılan, onun bir fiziksel ortamda saklı olmasıdır; bu nedenle mekânsal çerçeve gelişmeyen bir kolektif hafıza söz konusu değildir (Halbwachs, 2017: 153-154). H*afıza mekânlar*, yaşadığımız dünyanın maddi, sembolik ve işlevsel algılanışında rol üstlenen yerlerdir. (Nora, 1989: 16-19; Hoelscher ve Alderman, 2004: 349). Geçmişi, onu temsil eden imge ve sözcüklerle yeniden sunarak koruruz. Toplumsal hafıza, temelde bedensel pratik ve kaydetme pratiği üzerinde birikip aktarılır. Burada *kaydetme pratiği*; alfabe, yazı, baskı, fotoğraf, bant gibi her tür 'bilgi depolama' eylemini içerir (P. Connerton, 2014: 124-125). Öyleyse hem sembolik düzeyde adın verilişi hem levha, yazı ve işaretle somutlaştırılan anma amaçlı sokak adı, toplumsal hafızanın inşasında etkili kaydetme pratiğinin bir örneği olarak alınabilir. Buradan, kaydedilen (hatırlatılmak istenen) kadar kayıttan silinenlerin (unutturulmak istenen) de aynı inşa sürecinin birer parçası olduğunu söyleyebiliriz. Bir sonraki daha detaylı değineceğim üzere, ister önceki rejimin izlerini silmek ister yeni ulusal kimlik ve hafıza inşası niyetiyle olsun (Alderman ve Inwood, 2013: 212), (yeni) muktedirlerin yer ve özellikle anma amaçlı sokak adlarını kullanmaları, tam da bu iki literatürün iç içe geçmiş örnekleridir.

## Modern Bir Olgu Olarak Anma Amaçlı Adlandırma

Azaryahu (1996: 313), coğrafi yönelim ve kentsel işlev belirten geleneksel-yerel sokak adlarından yerel olmayan, sembolik adlandırmalara geçişin ilk örneğini Paris'te 1779'da *Odeon Plaza* (Place de l'Odeon)'nın inşasına götürür. Sonrasında anma amaçlı politik adlandırma, modern dönemin belirgin bir pratiği olarak yaygınlaşacaktır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren tarihi olay ve kahramanları sokak-yer adlarına taşımak; milliyetçilik, sömürge sonrası bağımsızlık, ulus inşası, rejim değişimi ve yeni rejim inşası süreçlerinde toplumsal hafıza ve kimlik duygusu yaratmanın araçlarından biri olarak görülmüştür.

Tarihçi Mosse'nin *kitlelerin ulusallaştırılması* kavramına atıfla, Azaryahu, İsveç ve Alman uluslaşma süreçlerinde sokak adlarının işlevini bu çerçevede okur. 19. yüzyıl sonlarında Stockholm'de yaygınlaşan sokak adları, İsveç mitolojisini tanıtmıştır. Benzer biçimde Almanya'nın 1871'de Prusya hegemonyası altında birleşmesinin ardından Berlin'deki sokaklara hanedan üyeleri ve Goethe, Schiller gibi Alman ulusal kültürünün sembolik figürlerinin adları verilmiştir (Azaryahu, 1996: 314).

Bu eğilim, 20. yüzyılda etnik-milliyetçi hareketler, sömürge sonrası devletler ve rejim değişiklikleri eliyle ulus-kimlik inşasına yönelik kültürel politikaların yaygın pratiklerinden biri haline gelmiştir. Sömürge sonrası bağımsızlık ve uluslaşma süreçlerinde sokak adlandırmasının rolünü, Brenda S. Yeoh, Singapur örneğinde ortaya koyar. Yaklaşık yüz elli yıllık İngiliz kolonyal yönetiminin ardından ancak 1965 yılında tümüyle bağımsızlığını kazanan Singapur'da hâkim sokak adları İngiliz kraliyet ailesi mensupları, Avrupalı yöneticiler, sömürge

valileri, Britanya'daki bazı yer adlarını hatırlatan öykünmeler ya da sömürge yönetimlerinin toplumu ayrıştırma pratiklerini yansıtan ırksal çağrışımlarla doludur. Yeoh, bağımsızlık sonrası ulus inşasında bu adların –dönemsel politikalara göre- *Malaylaştırma, çokırklılaştırma, standartlaştırma ve çiftdillileştirme* süreçlerinden geçerek yeniden biçimlendirildiğini anlatır (Yeoh, 1996).

Rejim değişikliklerine bağlı olarak sokak adlarında yaşanan değişime bir örnek Faraco ve Murphy'nin ele aldığı 20. yüzyıl İspanyası'dır. Faraco ve Murphy (1997), tarihi bir Endülüs kasabası olan Almonte örneğinde İkinci Cumhuriyet (1931-1936), Franco Faşizmi (1937-1975) ve Yeniden Demokrasi (1975 sonrası) dönemleri sokak adlandırmasının ideolojik değişimini göz önüne serer. Yüzyıl başında sokaklarının çoğu ünlü sakinler, kentsel-kırsal peyzaj, komşu topluluklar gibi yerel rezonansa sahip adlar taşıyan Almonte'de bahsi geçen üç rejim, kendi adlandırma politikalarını izlemiştir. Örneğin 1931'de iktidara gelen İkinci Cumhuriyetçiler, çoğunluğu okuma yazma bilmeyen kasaba halkının eğitimi amacını da içerecek biçimde, popüler ve dini adlar yerine Cumhuriyet kahramanlarının, sanatçı ve aydınların adlarını sokaklara verirler. 1937'de iktidara gelen faşist belediye ise Cumhuriyetçilerin koyduğu adları silerek yerine milliyetçi generallerin, faşist teorisyenlerin ve hatırlanması istenen savaşların adlarını koyar. 1975 sonrası iktidara gelen Yeni Demokrasi liderleri ise Cumhuriyetçilerin *aydınlatmacı*, Faşistlerin *sindirmeci* bu adlandırma politikalarını bir nevi harmanlayan, sembolik uzlaşmacı bir toponimik tutum sergiler (Faraco ve Murphy, 1997: 145). Rejim değişimiyle beraber gelen sokak adı düzenlemelerine bir başka örnek ise 1945 sonrası Berlin'de Sosyal Demokratlar ve Sosyalist Birlik Partisi'nin 'tarihin yeniden adlandırılması' deneyimleridir (Azaryahu: 2011).

İster bağımsızlık kazanma ya da etnik mücadele sürecinde eski sömürge izlerinin silinmesi, ister ulus devletleşme sürecinde ulus kimliğinin inşası, ister köklü rejim değişimlerinde ideolojik hegemonyanın yeniden tesis edilmesi amacıyla girişiliyor olsun, sokak adlarının modern zamanlarda hem unutma-hatırlatma hem yıkma-yeniden inşa yoluyla kültür politikalarının bir aracı olarak kullanıldığı görülüyor. Bu yönüyle anma amaçlı adlandırmanın, pratik işlevden çok politik işlev yüklendiğini söyleyebiliriz. Çalışmanın devamında ele alacağım eser ve onun üzerinden göstermeye çalışacağım Türkiye pratiği de bu önermeyi doğrular niteliktedir.

## Modern Türkiye'de Yer-Sokak Adları Politikası

Osmanlı'da Tanzimat sonrası modernleşme adımlarından biri olarak görülen belediye teşkilatı, ilk olarak 1854'te İstanbul'da kurulmuştur. İstanbul Şehremaneti'nin fiili belediye hizmetlerini görmekte yetersiz kalmasıyla, İstanbul'un 14 belediye dairesine ayrılmasına, ilk uygulama örneğinin de 1858'de, Galata-Beyoğlu bölgesine bakan Altıncı Daire-i Belediye'de başlamasına karar verilmiştir. Paris modelinden esinlenerek oluşturulan Altıncı

Daire; bölge nüfusunun ekonomik ve toplumsal statüsü, mali kaynakları, yönetiliş biçimi ve diğer imkânları bakımından Osmanlı ve Türkiye tarihinde pek çok beledi hizmetin ilk olarak hayata geçirildiği yer olmuştur sergiler (Alada, 2008: 22-23).[4] İstanbul'da ve ülke tarihinde Avrupa ülkeleri gibi cadde ve sokaklara birer ad verilip sokak levhalarının asıldığı ilk yer de yine Altıncı Daire'nin kurulduğu Galata-Beyoğlu bölgesi olacaktır (Ölçer, 2014: 15). 1859 yılında çıkarılan *Sokaklara Dair Nizamname* (Seyitdanlıoğlu, 1996), Altıncı Belediye Dairesi bölgesindeki cadde ve sokakların temizlikten ticarete, aydınlatmadan yapılaşmaya kadar ayrıntılı biçimde düzenlenmesini öngörür. Nizamname'de doğrudan bahsi geçmese de Ölçer (2014: 15-16), daha önce civarı, karşısı gibi ifadelerle belirtilen İstanbul cadde ve sokaklarına Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sokak adlarının verilmesinin ve sokak adlarını gösteren levhalar asılmasının bu Nizamname ile olduğunu belirtir.

İlk haliyle pratik işlev üstlendiğini varsayabileceğimiz sokak ve yer adları, 1900'lü yıllar boyunca çeşitli politik müdahalelerle kültürel dönüşümün sembolik göstergelerinden biri haline gelmiştir. Öktem (2008), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yer/yerleşim adlarını millileştirme/Türkleştirme gayretlerinden başlayarak Cumhuriyet yönetimlerince sürdürülen bu müdahaleleri dört dönem içinde inceler: 1915-1922 arasında 'demografik mühendislik' örneği olarak özellikle Ermenice, Rumca, Bulgarca gibi 'gayrimüslim millet dillerinden gelen' yer ve yerleşim adlarının Türkçeleştirilmesi politikası güdülmüştür. 1922-1950 arasında, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu tezleriyle de beslenecek biçimde kapsamlı bir yeniden adlandırma süreci için bilimsel altyapı hazırlanmış, adlandırma politikası Türkçe Kanunu, Soyadı Kanunu gibi zorlayıcı metinlere yansıtılmış, bu arada örneğin 1927 yılında İstanbul'daki Türkçe olmayan bütün sokak adları değiştirilmiştir. 1950-1980 arası, köylerin ve topoğrafyanın yeniden adlandırılmasının 'en sistematik aşaması'dır. Demokrat Parti döneminde, 1957'de kurulan Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu, 1980'e kadar aralıklarla toplanmış; bu süreçte 4 binden fazla *topografik* ad, 12 binden fazla köy adı ile bir o kadar cadde, sokak, yerleşim ve alt yerleşim adı olmak üzere 28 bin kadar yer ve yerleşim adı değiştirilmiştir. Değiştirilen yer adlarının büyük çoğunluğu, Kürtçe, Ermenice, Arapça, Rumca, Lazca ve diğer dil ve lehçelerden adların yaygın olduğu bölgelerdedir. Son olarak, 1980'lerde, askeri darbe sonrası Türk-İslam sentezine dayandırılan politik ortamda "hayatta kalan dilsel çeşitliliği" de törpüleyecek bir "yer adı temizliği" arzulanmıştır. Bu dönem yer adı politikasının temel yaklaşımını 1984 yılında düzenlenen Türk Yer Adları

[4] Galata-Beyoğlu nüfusu; çoğunlukla gelir ve mülk açısından zengin, gayrimüslim ya da yabancı ağırlıklı, özellikle Batı ülkelerindeki belediyecilik hizmetlerine aşina, talep ettiği beledi hizmetlerin bedelini karşılayabilecek güçtedir. Bu özellikler, dönemin şartları içinde Altıncı Daire-i Belediye'ye, hiyerarşik bakımdan merkezi idareye bağlanmış olsa da hizmetlerini yürütme ve mali kaynaklar bakımından oldukça geniş bir hareket alanı sağlamıştır (Alada, 2008: 22-23).

Sempozyumu yansıtır (Öktem, 2008: 9-24; Tunçel, 2000: 27; Akgül, 2017: 21-40).

Türkiye'de *toponimi*-yer adları alanında yapılan araştırma ve akademik çalışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanmakla beraber asıl olarak 1960'lardan itibaren çoğalmıştır. Konuya ilişkin 2010 yayımlanan bir literatür-bibliyografya taramasında, 152 kitap-makale, 69 bildiri ve 63 tez olmak üzere o zamana kadar yapılmış 284 çalışma tespit edilmiştir (Şahin, 2010: 155-156). Bu çalışmaların bibliyografik düzeyde bir taramasından, istisnaları olabileceğini ihtimal dâhilinde tutmakla birlikte, hemen tümünün geleneksel kültürel coğrafya yaklaşımını yansıtacak biçimde bir il, yöre ya da yerleşimin yer adları incelemesini içerdiğini söyleyebilirim. Bununla beraber, son yıllarda eleştirel kültürel coğrafya yaklaşımının argümanlarını yansıtan; yer-mekân, sokak-cadde ve meydan adlarının ideolojik-politik bağlamda ve toplumsal hafızaya etkileri yönünden incelendiği çalışmaların (örn. Çoban, 2016; Canatan, 2017; Özbek, 2018; Arslan ve Uludağ, 2020; Özgen ve Sarı, 2021) sayısında bir artış olduğu da vakidir. Erken Cumhuriyet dönemi kültürel dönüşüm ve adlandırma politikalarının ürünü ya da yansıması olarak burada ele alacağım İstanbul Şehri Rehberi'ni de eleştirel *toponimi* çalışmaları için kurucu örneklerden biri olarak görüyorum.

## Kaydolan ve Kaybolan Adlar Rehberi

Şehir rehberleri, kent edebiyatı ve topoğrafya araştırmalarının yanı sıra "kentin topografik hatlarını bulmaya, tanımlamaya ve güvenceye almaya yönelik sözlü olduğu kadar görsel girişimler" olarak işlev görür (Wall, 1998: 76'dan aktaran, McKellar, 2013: 333). Daha eski dönemlerde yazılmış seyahatname ve benzeri örneklerin ardından, bir tür olarak şehir rehberleri 17. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış (McKellar, 2013: 332); 18 ve 19. yüzyıllarda özellikle Londra, Paris, Roma gibi büyük Avrupa kentlerini anlatan rehberler yaygınlaşmaya başlamıştır. Dönemin büyük ve önemli merkezlerinden İstanbul için de benzer bir seyirden bahsedebiliriz: 19. öncesinde İstanbul üzerine pek çok seyahatname, anı kitabı, günlük yazılmış olsa da ilk kent rehberleri ancak 19. yüzyıl ortalarına doğru kaydedilmiştir. İşli (ty.: 13), ilki hakkında kesin bilgi olmamakla beraber, 1839'da Paris'te (F. Lacroix tarafından), 1841'de İstanbul'da (A. Timoni tarafından) basılan rehberlerin, bilinen ilk İstanbul rehberleri olduğunu belirtir. 1893'te, P. Cacavas adlı bir İstanbullu Rum'un hazırladığı rehberle beraber, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar çeşitli dillerde irili ufaklı pek çok rehber basılmıştır. Osman Nuri Ergin tarafından hazırlanan ve 1934'te İstanbul Belediyesi tarafından basılan İstanbul Şehri Rehberi ise "şehrin sokak haritalarını, alfabetik sokak adlarını, kente dair diğer bilgileri de içeren" ve Latin alfabesiyle hazırlanan ilk Türkçe İstanbul rehberidir (İşli, t.y.: 15).

İstanbul Şehri Rehberi, İstanbul Belediyesi tarafından Matbaacılık ve Neşriyat AŞ'de bastırılmış ve 1934'te 2 baskı çıkmıştır. Rehber, 240 sayfalık bilgi kısmı ile il geneli, 10 kaza ve 34 nahiyeyi gösteren 35 renkli haritadan

oluşur. 240 sayfalık metin kısmının ilk 151 sayfasında yeni cadde ve sokak adları listesi verilmiştir. Sonraki 84 sayfada İstanbul kentinin tarihi, coğrafyası, nüfusu, bina sayı ve türleri, ticari ve ekonomik yapısı, şirket ve bankaları, esnaf cemiyetleri, diğer cemiyet ve kulüpler, kentin ekonomik coğrafyası, belediye teşkilatı, kaza ve nahiyeler, mahalle listeleri, kamu kurumları, resmi daireleri, mabetleri, otel ve müzeleri gibi konularda detaylı bilgiler yer alır. Kalan 5 sayfa (236-240) ise rehberin hazırlık aşamalarına, nasıl yapıldığına ve eksiklerine dair bir sunuşa ayrılmıştır. Ergin (1934: 236), bu kısımda bu tür bir rehber hazırlamayı beledi inceleme ve yayınlarla uğraşmaya başladığı zamanlardan beri düşündüğünü ama ortada yeterli araç ve malzeme olmadığı için fiiliyata geçemediğini belirtir. Ona göre "medeni dünyada büyük şehirler arasında rehber yapmakta en geç kalmış olan şehir İstanbul"dur; "Fakat İstanbulda şimdiye kadar rehber yapılamamış olması pek de sebepsiz değildi (r)." Ergin, bu *sebepleri*, "Rehbere esas olacak fenni ve umumi harita yapılmamış, şehirdeki yollara ve meydanlara tek ve milli adlar verilememiş, şehrin sınır ile içindeki mahalle, nahiye ve şube taksimatı iyice tahdit ve harita üzerinde tesbit olunmamış" olması olarak sıralar. Devamında, 1908 İnkılabı sonrası kentin genel haritalarının çıkarılması, 1927 nüfus sayımı dolayısıyla çıkarılan 1003 numaralı Kanun ile "yollara ve meydanlara tek ve milli birer ad verilebilmesi", 1580 sayılı Belediye Kanunu ile kadastro işlemlerinin yürütülmesi neticesi rehbere zemin oluştuğunu ifade eder ( Ergin, 1934: 236).

Kentin tarihi, coğrafi, fiziki, ekonomik, demografik ve turistik bir panoramasını sunan; cadde-sokak-meydan ve mahallelerin sadece adlarını değil renkli, detaylı haritalarını da içeren Rehber, hazırlandığı dönemin şartları içinde, günümüz kent rehberlerinde de gördüğümüz pek çok pratik-işlevsel özelliği karşılayan önemli bir kaynak niteliğindedir. Rehber'in, bu çalışmaya konu ettiğim asıl kritik yanı ise mahalle birleşmeleri ve sokak adlarının değiştirilmesine yönelik çalışmaların bir ürünü olmasıdır. Bu yönüyle Rehber, Erken Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının mekân, yer ve sokak adlarına nasıl yansıdığını gösteren belgeler arasındadır.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı, 1927'de yapılmıştır. Aynı dönemde nüfusun tespiti çalışmalarının yanı sıra sokaklara ad, binalara birer numara verilerek bunların levhalarla belirtilmesi yönünde çalışmalar da yürütülmüştür. Bunun için 10 Nisan 1927'de *1003 numaralı Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun* kabul edilmiş, 15 Nisan 1927'de de bu Kanun'un uygulanması esaslarını içeren *Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname* yayımlanmıştır. Talimatnameye göre, belediye teşkilatı olan yerlerde sokaklara isim verilmesi işini belediyeler yürütecektir. Diğer mahallerde ise bu işi vali ve kaymakamların atayacağı memurlar görecektir (Ölçer, 2014: 89-90). İstanbul'da bu Kanun ve Talimatname'nin uygulanmasını sağlamak, İstanbul sokaklarına ad verme, binaları numaralandırma ve levhaların hazırlanması işlerini yürütmek üzere o dönemde İstanbul Şehremaneti Mektupçusu (Yazı İşleri Müdürü) olarak

çalışan Osman Nuri Ergin görevlendirilmiştir. Ergin, *Nümerotaj Müdürü* olarak başına geçtiği bu işte, kendi ifadesiyle "tarihe aşina ve İstanbul'u iyi tanıyan" uzman bir ekiple özellikle adı olmayan yeni sokaklara ad verilmesi ve mevcut sokak adlarının değiştirilmesi işiyle bizzat meşgul olmuştur. Bu çalışmalar sonucu İstanbul'da o dönem 10 bin civarında sokağın 6215'ine yeni ya da farklı ad verilmiştir (Ergin, 1934: 237; Ölçer, 2014: 15-16 ve 49). Yani İstanbul sokaklarının yaklaşık üçte ikisinin adında Ergin'in imzası vardır. Bu çarpıcı oran, pek çok kaynakta Ergin'in "İstanbul sokaklarının isim babası" olarak anılmasının da gerekçesidir.

1003 numaralı Kanun'un öngördüğü iki işten binaların numaralandırılması; idari düzen, yapıları birbirinden ayırt etme, yön belirleme, adres tespiti vb. kolaylıklara hitap etmesi bakımından adlandırmanın pratik işlevine tabidir. Sokaklara ad verilmesi, aşağıda örneklerle ortaya koymaya çalışacağım üzere, hem pratik hem sembolik işleve karşılık gelir. Zira Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname'nin 12. Maddesinde[5], sokağa ad verme konusunda izlenecek yol şöyle belirtilmiştir: Öncelik, "yerel âdete riayet" ve mevcut ismin korunmasıdır. Yeni adlandırmada –varsa- sokağın topoğrafyası (aşağı, yukarı…), tipik özelliği (çeşme, fırın vs.) yahut yerel-milli tarihinden gelen adlar dikkate alınacak; müstehcen ve gülünç adlar konulmayacaktır.

Talimatname'nin bu hali, adlandırmada ağırlığın pratik işleve dönük olduğu, politik müdahaleye mahal verecek bir durum olmadığı izlenimi uyandırabilir. Fakat uygulama pek de öyle olmamıştır. Tekrar eden sokak adları, benzer nitelikli sokaklar ve tanımdaki gibi 'gülünç-müstehcen' adlar bir tarafa, değiştirilen 6 bin küsur sokağın önemli bir bölümünde *topografik*/ tipik özellik, yerel adetler vesaire değil 'millileştirme' amacı baskın gelmiştir. Bunu, dönemin ruhu, yeni Cumhuriyet'in izlediği kültürel politika ve Ergin'in yüklendiği misyon çerçevesinde okumak mümkün. Burada 'millileştirme' amacının üzerinde yükseldiği motivasyonu, gene birinci ağızdan, değiştirilen adları inceleyen Encümen mazbatasından Ergin şöyle aktarıyor:

*"Emanet yazı işleri müdürlüğünün 6215 münferit isim üzerindeki mesaisini burada takdirle karşılamak bir vecibedir. Bu mesainin tamamen ilmî ve akademik bir mahiyet arzeylediği iddia olunamazsa da Türk kamusu, Türk tarihi, Türk an'anesi ve halk dili üzerinde işlenen tetkiklerin mahsulü olan bu mesainin işin mütalea ve tetkik hududundaki vüs'ata göre oldukça kısa bir zamanda bundan daha iyi tecelli edemeyeceğine encümenimizce kanaat hasıl olmuştur. … Bu kadar kısa bir zamanda en sahibi salâhiyet olanların bile*

[5] Madde tam olarak şöyle: "*Sokaklara isim vermek hususunda her şeyden evel mahalli âdata riayet ve mevcut münasip isimleri muhafaza etmek icap eder. Nadiren ismi bulunmayan veya yeniden inşa olunan sokaklar ya topoğrafi vaziyetine nazaran –aşağı sokak, yukarı sokak- veya hususiyetine göre çeşme, fırın, değirmen sokağı yahutta o mahallin tarihinden veya milli tarihinden istiane edilecek isimlerle tevsim olunurlar. Gülünç ve müstehcen isimler konulamaz." (Ölçer, 2014: 738)*

*tetkikine maddeten imkân bulunmıyan bu şümullü işin akademik bir mahiyeti bulunmıyan encümenimizce tamamen ilmî bir şekilde tetkik ve intaç edildiği düşünülemezse de encümenimiz alfabetik cetveller üzerinde birer birer tetkik yaparak isimleri listelerde zikredilmemiş olan veya encümenimizce hatırlanan Türk tarihi ve edebiyatı, Türk tarih askeri ve fennisi ve Türk musikisi hududu dahilinde anılan isimlerin; bazı muhitlerin halkı ve bazı sınıf halkın ve gençliğin zihninde menkuş şehitlerimizin isimleri ve Türk lisanında müstamel muvafık ismicinsler bularak ve takriben birkaç yüz sokak ismi üzerinde tadilât yaparak şekli muaddelde alfabetik listeyi heyeti umumiyenin nazarı tasvibine arzeyleriz".* (Ergin, 1934: 237-238)

Belgenin uzunca bir alıntı pahasına buraya aldığım kısımları özetle şu noktalara dikkat çekiyor: İlk olarak, bütünüyle "akademik ve ilmî" yöntemlerle yapılmasa da "bu kadar kısa zamanda" toplamda 6215 sokak adının verilmesi-değiştirilmesi işi takdirle karşılanmıştır. İkincisi, adlandırmada "Türk kamusu, Türk tarihi, Türk an'anesi ve halk dili*"* hassasiyetinin gösterilmesi de takdirle karşılanmıştır. Üçüncüsü, Encümen kendi incelemesinin de "akademik-ilmî" esaslar dâhilinde yapılamayışının mahcubiyetini ifade etmekle birlikte, en azından önlerine gelen listelerde yer almamış ama Encümen tarafından hatırlanan birkaç yüz sokak adını "*Türk tarihi ve edebiyatı, Türk tarih askeri ve fennisi, Türk musikisi, Türk lisanı"* içinden adlarla değiştirmiştir. Bu cümlelerden, Kanun ve Talimatname'de bu denli yoğun vurgulanmasa da ad verme-değiştirme işinin daha çok millileştirme-Türkleştirme amaçları esasında yürütüldüğünü görüyoruz. Bunu, raporlardaki ifadelerden çok somut adlandırma örnekleri daha açık ortaya koyuyor.

Ergin'in (1934: 237-238) de vurguladığı üzere, İstanbul Şehri Rehberi bütün bu çalışma ve hazırlıkların bir ürünü; adlar "rehberin en başlı malzemesi"dir. Rehber'de sadece yol ve meydanlara verilen yeni adlar yer almıştır. Bununla beraber biri eski-yeni adlar, diğeri yeni-eski adlar biçiminde iki ayrı alfabetik liste daha hazırlanmış, bunlar haritasız olarak basılarak "kayıtların tashihinde bakılmak üzere tapuya, maliye şubelerine ve sair resmi dairelere" verilmiştir (Ergin, 1934: 239). Karşılaştırmalı liste Rehber'de yer almadığından, buradaki somut örnekleri Ölçer'in (2014) yayımladığı, eski ve yeni sokak adlarını içeren listelerden aktaracağım.

1003 numaralı Kanun ve Talimatname, sokak adı verilmesi-değiştirilmesi konusunda tekrar, gülünç ve müstehcen adlara dikkat çekmiştir. Yeni-değiştirilecek adlar içinse yerel âdet ve tarihe, topoğrafyaya, tipik özelliklere ve milli tarihe bakılması salık verilmiştir. Yapılan değişiklikleri somutlaştırmak gerekirse; Pişmişoğlu yerine Çevirmeci Sokak, Aygır oğlu yerine Duacı Sokak, Ahır yerine Eski Zaman Sokak adlarının verilmesi, gülünç adların değişimine örnektir. Meyhane-Yeni Meyhane-Meyhaneler Sokak yerine Bade, Balıkhane, Meşrubat, Üzüm Özü, Üzüm Kızı gibi sokak adları verilmesi, 'müstehcen' adların değişimine örnektir. Tekrar eden sokak adları, en çok değişim gerektiren

adlar grubundadır. Hamam (41 kez), Mektep (63 kez), Bostan (53 kez), Cami (82 kez), Kilise (82 kez) gibi tekrar eden sokak adlarının toplamı binin üzerindedir. Bunlar; Yatağan Hamamı, Ali Bey Hamamı, Beykoz Hamamı; Fenerli Bostanı, Sebze Bostanı, Mustafa Paşa Bostanı… gibi adlarla değiştirilmiştir. Burada dikkat çekici fark şudur: Adında Camii geçen sokaklar, bazıları tümüyle değiştirilmekle birlikte, *Hisar Camii Sokak, Simkeş Camii Sokak, Ortaköy Camii Sokak, Beyazıt Ağa Camii Sokak, Kısıklı Camii Sokak, Hacı Muhittin Camii Sokak* gibi adlarla ayırt edilmiştir. Öte yandan adında Kilise geçen sokaklara *İbni Sina Sokak, Karatay Sokak, Emir Nevruz Sokak, Vaiz Sokak, Durmuş Dede Sokak, Hacı İlbey Sokak, Nevizade Sokak, Cibinlik Sokak, Tandır Sokak* gibi adlar verilmiştir. Benzer biçimde, Mescit, Türbe, Tekke ve benzeri adlar içeren sokaklar Yeniköy Türbesi Sokak, Vefa Türbesi Sokak, Fatih Türbesi Sokak gibi yapının içeriğinden çok da uzak olmayan adlarla değiştirilirken Ayazma Sokak yerine *Melek Şah Sokak, Molla Mehmet Sokak, Bakidede Sokak, Banka Sokak, Damataşı Sokak*; Aya Kiryaki yerine *Eflaki Dede,* Aya Dimitri yerine *Kırkambar Sokak* gibi adlar verilmiştir. Demirci Oskiyan yerine *Demirci Osman*, Sulu Manastır yerine *Marmara,* Karabet Kalfa yerine *Kurt Çelebi Sokak* adları gene benzer örneklerdendir (Ölçer, 2014: 50-51). Bütün listeye bakılırsa, içinde Kilise geçen 40, Aya geçen 18 ve Ayazma geçen 22 sokağın adı tümüyle değiştirilmiştir.

Sokak adı değişimlerini sadece ibadethaneler ya da dini mekânlar üzerinden değerlendirmek eksik olur. Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname'yi hatırlarsak, adlandırmada gülünç, müstehcen ve tekrar olmadıkça, yerel âdet, yerel tarih ve yerel özellikler taşıyan mevcut münasip adların korunması önceliği bilhassa belirtilmiştir. Buna rağmen İstanbul'da yüzlerce sokağa adını vermiş kimi topluluk, şahsiyet, zanaatkâr, esnaf ya da meslek erbabının adları da 'millileştirme' gayretinden nasibini almıştır. Örneğin Dimitri Adalı, Adalı Fettah'a; Edirneli Artin, Ahmet Dayı'ya; Marki Kalfa, Dev Süleyman'a; Dayı Kirkor, Çarıkçı'ya; Aznavur, Çopur Ahmet'e; Lazari, Hacı Zeynel'e; Mangasar Boztanı, Kalkan Bostanı'na; Papas Mihal, Dede Korkut Sokak'a dönüşmüştür. (Eski-yeni adıyla) Haşacı İstefan-Haşacı, Bakkal Filip-Hıdırelles, Küçük Tenekeci Mişon-Küçük Tenekeci, Karabet Kalfa Değirmeni-Selami Değirmeni, Mimar Andiriya-Koç Yiğit, Yazmacı Karabet-Yazmacı Bayram, Terzi Hayim-Terzi Kasım, Demirci Ohanes-Tavcı, Gemici Ohanes-Reisilküttap değişimleri, gene bu çerçevede göze çarpan örneklerdendir. Son olarak İsveç, Macar ve Polonya sokaklarına-caddelerine sırasıyla Müeyyet, Korkut, Nuru Ziya; Rus Sokak'a Türk Beyi, Laz Oğlu Sokak'a Türk Oğlu Sokak adları verilmesi de gene bu bahiste zikredilebilir (Ölçer, 2014).[6] Ergin'in (1934: 164) bizzat aktardığı rakamlara göre, 1927 nüfusu sayımı sonucu İstanbul'da kayıtlı nüfus 690 bin 857 kişidir. Bunun "447,851 i Türk-İslâm 243.066 sı ecnebi ve akalliyetlere

[6] Makalenin sınırları gereği burada sadece örnek düzeyinde verdiğim değişimleri daha geniş ölçekte görmek için, Ölçer'de (2014) bütünü yayımlanan listeler incelenmeye değer.

(azınlıklara, y.n.) mensuptur.". Buradan, sokak adları belirlenirken Türk-İslâm tarifi dışında kalan ve nüfusun en az yüzde 36'sını oluşturan kesimlerin kentin (ve dolayısıyla ülkenin) kültürü, kimliği, tarihi ve hafızasındaki yerini ve izlerini yok sayan ya da en azından unutturmaya yönelik bir yol izlendiğini çıkarmak zor değildir.

Bu çalışmanın sınırları içinde Rehber'de listelenen bütün sokak adlarını, yeni adlandırma ve ad değiştirme pratiğinin bütününü el alma imkânı yok. Fakat ancak bir kısmını buraya aktardığım belli başlı örneklerden hareketle şunları ifade etmek mümkün: Tüm bu örnekler, bir bölge ya da sokağın geçmişinde, haliyle kentin ortak kültür hafızasında önemi ya da izi olması muhtemel adları o kökten koparma ya da ortak hafızadan silmeye dönük gündelik politik tercihin tezahürleridir. Görülen o ki Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname'de bahsi geçen *tekrar etme, gülünçlük, müstehcenlik* gerekçeleri bir tarafa, *milli* kavramı ve 'millileştirme-Türkleştirme' gayreti, muhtemelen sadece Osman Nuri Ergin'in şahsi hassasiyeti değil, aynı zamanda dönemin bilinçli kültürel-politik tercihi olarak adlandırma konusunda diğer bütün ölçütlere baskın gelmiştir.

# Sonuç

Geleneksel kültürel coğrafya, yer/mekân ve daha özelde sokak adlarını uzun süre salt toponimik düzeyde, yer-yön-sınıflandırma ya da haritalandırma işlevi üzerinden ele almıştır. Bu bakışta adlar, birer pasif-nötr işaret olarak pratik işlev görür. Zamanla bu yaklaşım sorgulanmış, eleştirel kültürel coğrafya yer-sokak adlarını *adlandırmanın kültürel politiği* çerçevesinde tartışmıştır. Özellikle modern zamanların anma amaçlı adlandırma pratiklerinden hareketle sokak adları; bağımsızlık, sömürge izlerinin silinmesi, milliyetçilik, ulus kimliğinin inşası ve rejim değişimlerinde ideolojik hegemonyanın tesisi için başvurulan anma-unutturma aracı olarak sembolik işleviyle ele alınmıştır. Adlandırma konusunda pasif işaretten (pratik işlevden) politik bağlama (sembolik işleve) bu paradigma dönüşümü, uluslararası literatürde birçok farklı ülke örneği üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmada benim amaçladığım da modern Türkiye tarihinde sokak adlarının başlangıçtaki pratik işlevinden zaman içinde kültürel politika araçlarından birine dönüştüğünü ortaya koymaktı. Erken Cumhuriyet dönemi etkin bürokratlarından Osman Nuri Ergin öncülüğünde 1003 sayılı Kanuna dayanarak yürütülen, İstanbul'daki sokak ve caddelere ad verilmesine yönelik çalışmalar ile bu çalışmaların bir ürünü olarak 1934'te basılan İstanbul Şehri Rehberi, Türkiye'de *adlandırmanın kültürel politiğini* çok açık biçimde yansıtan örneklerdir.

Nicel olarak bakıldığında, 1003 sayılı Kanuna dair çalışmalar neticesi sadece İstanbul'da yaklaşık 10 bin sokak adından 6 bin küsuru yani en az yüzde 60'ı değiştirilmiştir. Buna, aynı dönemde Kadastro Heyeti tarafından 600 küsur mahallenin bileştirmeler suretiyle 200 küsura düşürülmesi de eklenmiştir. Mahalle birleştirme çalışmalarını Kadastro yürütse de Ölçer (2014: 102),

birleştirilen mahallelere de Osman Nuri Ergin'in ad verdiği kanaatindedir. Şu halde Ergin, 1920'lerin sonunda İstanbul'daki mahalle, sokak ve caddelerin büyük çoğunluğuna ad veren ya da bunların mevcut adlarını değiştiren çalışma grubunun başı olarak erken dönem Cumhuriyet rejiminin adlandırma üzerinden yürüttüğü kültürel politikaların sembol figürüdür. İstanbul Şehri Rehberi ise hem şahsen Ergin'in sokak-yer adlarına ilişkin yaklaşımını hem dönemin adlandırma yoluyla kültürel dönüşüm politikalarını doğrudan ortaya koyan belge olarak okunabilir. Rehber; titiz, yoğun, birkaç yıla yayılmış çok yönlü çalışmaların ürünüdür. Kentin tarihini, coğrafyasını, haritasını, mekân dokusunu, geçirdiği dönüşümü ortaya koyan; neredeyse bütün bir *toponimisini* yeniden biçimlendiren bu çalışma, bir yönüyle oldukça önemli bir hafıza kaydı niteliğindedir. Connerton'ın (2014: 124-125) toplumsal hafızayı oluşturan bilgi depolama eylemlerinden *kaydetme pratiğine* karşılık gelir.

Öte yandan Rehber ve dayandığı çalışmalar, Azaryahu'nun (1996: 313) belirttiği anlamda "ad ile yerel topoğrafya ve tarih" arasındaki geleneksel bağı koparan bir yol izlemiştir. Bilhassa rejim değişikliği ya da devrimci dönüşüm dönemlerinde gözlenen bu politikada, sokakların yeniden adlandırılması, yeni rejimin ideolojisinin gündelik yaşam ve kentsel alanlara yansımasının araçlarından biri haline gelir. Sokak levhalarında "tarihi yeniden adlandırmak", kentsel-toplumsal alan üzerindeki ideolojik kontrolün güçlü göstergelerindendir. Bunu hissettirmek üzere başvurulan politik müdahale-yeniden adlandırma pratiği, iki yönlü bir prosedür içerecektir: *Anma* ve *unutturma* (Azaryahu, 2011: 483-484; *Azaryahu, 1996:* 317 ve 321). Peteet'nin (2015: 158) ifadesiyle, toplumsal aktörler kendi bakış açılarına ses veren adları seçerken, diğer bakış açılarını ve kimlikleri sustururlar. İşte bu iki pratik; *anma-unutturma* ya da *ses verme-susturma*, sokak adları üzerinde somut kültürel politika araçları olarak karşımıza çıkar.

Osman Nuri Ergin'in İstanbul Şehri Rehberi de bir yanıyla kent hafızasının, tarih, kültür ve coğrafyasının kaydı işlevi görürken bir yanıyla bu hafızanın dışında tutulmak istenen kültür ve kimlikleri 'gayrimillî – gayriahlâki' tanımında eritip kent hafızasında büyük çaplı bir kayıt silme, unutturma ya da kaybın belgesi olarak tarihteki yerini almıştır.

# Kaynakça

Akgül, M. (2017). "Ethnic Homogenization in Turkey: The case of toponymic practices in Istanbul". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Alada, A. B. (2008). "Türkiye'de Yerel Yönetimleri 'Özerklik Meselesi' Üzerinden Düşünmek". *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 17, Sayı 4, 5-44.

Alderman, D. H. (2002). "Street Names as Memorial Arenas: The Reputational Politics of Commemorating Martin Luther King Jr. in a Georgia County". *Historical Geography*, Volume 30, 99-120.

Alderman, D. H. ve J. Inwood (2013). "Street naming and the politics of belonging: spatial injustices in the toponymic commemoration of Martin Luther King Jr". *Social &Cultural Geography*, 14:2, 211-233.

Aliağaoğlu, A. ve A. Uzun (2011). "Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi". *Coğrafî Bilimler Dergisi*, 9 (2), 123-133.

Arslan, S. ve Z. Uludağ (2020). "Dilde Mekânı (Yeniden) Kurgulamak: Yer İsimleri, Kolektif Bellek ve İdeoloji".*İdealkent*, Sayı 31, Cilt 11, 2020-3, 1422-1455.

Azaryahu, M. (1996). "The power of commemorative street names". *Environment and Planning D: Society and Space*, Volume 14, 311-330.

Azaryahu, M. (2011). "The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming". *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 10 (1), 28-33.

Canatan, K. (2017). *Sokak ve İdeoloji: Türkiye'de Resmi İdeolojinin Sokak, Cadde, Bulvar ve Meydanlara Yansımaları*". *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10-11) , 1-24, https://dergipark.org.tr/tr/pub/izusbd/issue/54602/744166, (06.04.2022).

Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* 2. Basım. (Çev. Alâeddin Şenel) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çoban, M. (2016). "Toplumsal Hafıza ve Siyasal Dönüşümler Bağlamında Mekan İsimlerinin Önemi: Türkiye Örneği". VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt.3, 667-675.

Ergin, O. N. (1934). *İstanbul Şehri Rehberi*. [İstanbul Belediyesi 1934'ten tıpkıbasım: İBB Kültür A.Ş. (2003). İstanbul].

Faraco, J. C. G. ve M. D. Murphy (1997). "Street Names and Political Regimes in an Andalusian Town". *Ethnology*, 36:2, 123-48.

Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*. (Çev. Banu Barış) Ankara: Heretik Yayınları.

Hoelscher, S. ve D. H. Alderman (2004). "Memory and place: geographies of a critical relationship", *Social & Cultural Geography*, Vol. 5, No. 3, Routledge/Taylors.Francis Group, 347-355, https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1464936042000252769?journalCode=rscg20 (04.04.2022).

İşli, E. N. (t.y.). *Osman Nuri Ergin: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayını.

Kearns, R. A. ve L. D. Berg (2002).“Proclaiming place: towards a geography of place name pronunciation”. *Social & Cultural Geography*, 3(3): 283–302.

Lefebvre, H. (2009). *State, Space, World: Selected Essays*. (Edited by N. Brenner and S. Elden, Translated by G. Moore, N. Brenner,S. Elden) Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.

McKellar, E. (2013). “Tales of Two Cities: Architecture, Print and Early Guidebooks to Paris and London”, *Humanities*, *2*(3), 328-350, https://www.mdpi.com/2076-0787/2/3/328/htm, (06.04.2022).

Nora, P. (1989). “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations* 26, 7-24.

Öktem, K. (2008). **“**The Nation’s Imprint: Demographic Engineering and the Change of Toponymes in Republican Turkey”, *European Journal of Turkish Studies* [Çevrimiçi-Elektronik Versiyon], http://journals.openedition.org/ejts/2243, 7 | 2008, 1-33, (28 Mart 2022).

Ölçer, E. (2014). *Sokak Şehir Hafıza: Kuyulu’dan Biçki Yurdu’na Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak Adları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.

Özberk, N. (2018). “Mekânsal Semiyotik ve Politik Semantik Açısından Kentsel Metnin Dönüşümü: Nevşehir’de Kamusal Mekân İsimlendirmeleri Örneği”. *İdealkent*, Cilt 9, Sayı 24, 662 – 700.

Özgen, N. ve V. İ. Sarı (2021). “Siyasal İdeolojiler Bağlamında Mekân İsimlendirmeleri: Ankara’daki Kültür Merkezleri Örneği”. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 35-54.|

Perec, G. (2017). Mekân Feşmekân. (Çev. Ayberk Eray) İstanbul: Everest Yayınları.

Peteet, J. (2005). “Words as interventions: naming in Palestine-Israel conflict”. *Third World Quarterly*, 26(1), 153–172.

Rose Redwood, R, D. H. Alderman ve M. Azaryahu (2010). “Geographies of toponymic inscription: New directions in critical place-name studies”. *Progress in Human Geography*, 34(4), 453-470.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996). “Yerel Yönetim Metinleri (II): Zokaklara Dair Nizamname”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 1, 59-70.

Şahin, G. (2010). “Türkiye’de Yapılmış Toponomi Çalışmaları”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 4, 134-156.

Tunçel, H. (2000). “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 10, S: 2, 23-34.

Ünver, A. S. (1962). “Osman Nuri Ergin: Çalışma Hayatı ve Eserleri”. *Belleten*, Cilt 26, Sayı 101, 163-178, https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/3007/tur (29.03.2022).

Withers, C.W.J. (2000). "Authorizing landscape: 'authority,' naming and the ordinance Survey's mapping of the Scottish Highlands in the nineteenth century". *Journal of Historical Geography,* 26(4): 532–554.

Yeoh, B. S. A. (1996). "Street-Naming and Nation-Building: Toponymic Inscriptions of Nationhood in Singapore". *Area,* 28:3, 298-307.

Yılmaz, M. (2013). "Osman Nuri Ergin: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri (1883-1961)". *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 1, 141-188.

Yılmaz, S. T. (2021). "Türkiye Toponimi Çalışmalarında Semantik Tasnif Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme". *DTCF* Dergisi, 61/2, 1123-1161.